

Pierwsza notatka mjr. Edmunda Charaszkiewicza o „zagadnieniu prometejskim” (15 XI 1939 r.)

Paweł Libera

W okresie międzywojennym, a szczególnie po podpisaniu paktu o nieagresji między Polską a Związkiem Sowieckim w 1932 roku, działalność ruchu prometejskiego była głęboko zakonspirowana i osłonięta tajemnicą. Bezpośrednio brało w niej udział niewiele osób, wiedza o niej dostępna była jedynie nielicznym, a dokumenty jakie wytworzono w trakcie tych działań są stosunkowo nieliczne i rozproszone w różnych zbiorach archiwalnych i bibliotecznych w Polsce i za granicą. Wątek ten stosunkowo rzadko pojawia się na łamach wspomnień i dzienników. Z tego powodu szczególną rolę w badaniach odgrywają dokumenty, które zostały sporządzone pod koniec funkcjonowania ruchu prometejskiego z intencją przedstawienia całokształtu tego zagadnienia¹. Do najważniejszych spośród nich należy zaliczyć obszerny referat o stosunkach polsko-prometeuszowskich z 1938/1939 roku opublikowany w pierwotnej wersji w 1968 roku w Polsce² i jego ostateczną wersję, która została znacznie zmodyfikowana i okrojona, ale jeszcze do niedawna była nieznana³. Niemniej istotne dokumenty zostały sporządzone pod koniec 1939 i na początku 1940 roku przez majora Edmunda Charaszkiewicza, wieloletniego szefa Ekspozytury 2 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego⁴, w której koncentrowała się znaczna część

¹ Szczegółowe omówienie historiografii ruchu prometejskiego patrz: J. Pisuliński, *Prometeizm – problemy i pytania historiograficzne*, [w:] *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918-1940)*, M. Kornat (red.), Warszawa 2012, s. 91-104; P. Libera, *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, Warszawa 2013, s. 18-27.

² St. Wroński (oprac.), *Współdziałanie rządu polskiego z emigracyjnymi organizacjami antyradzieckimi w latach 1918-1938*, [w:] *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały*, Warszawa 1968, t. 3.

³ Patrz: Referat polityczny o stosunkach polsko-prometeuszowskich dla marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego (IV redakcja) 1 III 1939, L. dz. 3881/II/2/38 [w:] P. Libera, *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, op. cit., s. 474-494.

⁴ Edmund Charaszkiewicz (1895-1975), ppłk, w l. 1928-1939 szef Ekspozytury 2 Oddziału II Sztabu Głównego, w której skoncentrowana była akcja prometejska, szczególnie po 1929 r. (patrz więcej: Z. Zarzycka, *Edmund Charaszkiewicz, Stanisław Gliński, Stanisław Koszutecki, Lucjan Miładowski i inni* [w:] *Powstańcze miscellanea. Z badań nad biografistyką i ewidencją powstań śląskich* (red. Z. Kapala), Bytom 2006, s. 132-144; A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur, (oprac.), *Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiewicza*, Kraków 2000, s. 5-27; A. Woźny, *Łużyce w planie dywersji polskiego wywiadu wojskowego w latach 1931-1939. Operacyjne działania dywersyjne Ekspozytury nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego na kierunku zachodnim*, Opole 2010; A. Woźny, *Droga Poznańczyka Edmunda Charaszkiewicza do III Powstania Śląskiego* [w:] *Górny Śląsk na zakręcie historii. Materiały konferencyjne* (red. D. Keller), Rybnik 2011, s. 129-149.

działalności prometejskiej. Po wojnie obronnej w 1939 roku, Charaszkiewicz został wezwany do Paryża, gdzie złożył władzom polskim trzy opracowania przedstawiające cele i dotychczasową działalność ruchu prometejskiego oraz wnioski i propozycje na przyszłość. W tym samym okresie powstały też inne relacje pracowników Ekspozytury 2. Spośród opublikowanych, relacja majora Włodzimierza Dąbrowskiego z 2 marca 1940 roku, wbrew pozorom zawiera niewiele danych o samej działalności prometejskiej, która jest jedynie wzmiankowana w kontekście działań skierowanych przeciwko ZSRR⁵. Podobnie, niewielka jest użyteczność relacji mjr Feliksa Ankersteina, który zajmował się przed 1939 r. dywersją na zachód⁶. Z punktu widzenia współpracy z narodami podbitymi przez Rosję największą wartość przedstawiają relacje majora Edmunda Charaszkiewicza.

Sprawozdania te w syntetyczny sposób nakreślały całokształt „zagadnienia prometejskiego” i zawierały podstawowe informacje na temat jego funkcjonowania. Spośród badaczy po raz pierwszy korzystał z nich amerykański badacz polskiego pochodzenia Richard Woytak (1940-1998), ale w późniejszym okresie nie były one cytowane. Dopiero w 2000 roku, opierając się na zbiorach archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego i Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie opublikował je Grzegorz Mazur. Zbiory londyńskie zawierały dwa spośród trzech dokumentów, które w przygotował na temat zagadnienia prometejskiego Edmund Charaszkiewicz. Pierwsze z nich nosiło tytuł: *Strona finansowa problemu prometejskiego* i datę: 1 grudnia 1939 roku. Drugie, bardziej obszerne - *Zagadnienie prometejskie (referat uzupełniający)* zostało sporządzone 12 lutego 1940 roku⁸. Obydwa sprawozdania cieszą się dużym zainteresowaniem badaczy i były wielokrotnie wykorzystywane w publikacjach dotyczących ruchu prometejskiego, a nieraz nawet sprawiały, że badacze bezkrytycznie przyjmowali wszystkie twierdzenia autora tych dokumentów. Okazało się, że w archiwum Edmunda Charaszkiewicza w Instytucie Piłsudskiego w Nowym Jorku zachował się trzeci dokument, który został sporządzony chronologicznie jako pierwszy, 15 listopada 1939 roku i doskonale uzupełnia dwa późniejsze dokumenty⁹.

Warto przypomnieć w jakim kontekście powstały relacje Edmunda Charaszkiewicza. Jak wiadomo po ewakuacji z Warszawy, przez Brześć, Łuck, Tarnopol

⁵ M. Kwiecień, G. Mazur, *Działalność prometejska i dywersja na wschodzie (relacja mjr Włodzimierza Dąbrowskiego)*, „Zeszyty Historyczne” 2002 nr 140, s. 101-116.

⁶ P. Kolakowski, *Uwagi i spostrzeżenia mjr Feliksa Ankersteina z 1940 r. dotyczące przygotowań i działań dywersyjnych Ekspozytury nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego WP*, „Dzieje Najnowsze” 2009, z. 1, s. 151-167.

⁷ R. Woytak, *The Promethean Movement in Interwar Poland*, „East European Quarterly”, vol. XVIII, no. 3 (September 1984), s. 273-278.

⁸ Dokumenty te zostały opublikowane w: A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur, (oprac.), *Zbiór dokumentów pplk. Edmunda Charaszkiewicza, op. cit.*, s. 56-80, 81-87.

⁹ Patrz: Instytut Józefa Piłsudskiego, Nowy Jork, Archiwum Edmunda Charaszkiewicza, sygn. 1 (kopię tego dokumentu otrzymałem dzięki uprzejmości Bartosza Nowożyckiego (AAN)).

i Kołomyję Charaszkiewicz dotarł nad granicę polsko-rumuńską, którą przekroczył 18 września 1939 roku. Internowany w obozach na terenie Rumunii, zbiegł i przedostał się do Bukaresztu, gdzie otrzymał wezwanie do stawienia się przed nowymi władzami polskimi w Paryżu. 7 listopada zarejestrował się w koszarach wojskowych w Bessières i w ciągu następnego miesiąca, od listopada 1939 do lutego 1940 roku napisał kilka obszernych relacji na temat działalności Ekspozytury¹⁰.

Tylko część z nich dotyczyła działalności prometejskiej, która była jedynie fragmentem (aczkolwiek bardzo istotnym) działalności tej komórki Oddziału II¹¹. Relacje te należy czytać pamiętając, że powstawały w bardzo szczególnym momencie. Z jednej strony, tak jak większość wojskowych, którzy pełnili odpowiedzialne funkcje w czasie wojny obronnej 1939 roku Charaszkiewicz musiał złożyć relację z działalności w tym okresie przed komisją do spraw badania „przyczyn klęski w 1939 roku”. Z drugiej strony mając świadomość, że współpraca niemiecko-sowiecka stworzyła dogodną sytuację dla wykorzystania potencjału, jaki niósł ze sobą ruch prometejski starał się przedstawić nowym władzom, zaciekle zwalczającym wszelkie pozostałości po poprzednich rządach, korzyści jakie przedstawiał kapitał w postaci wieloletniej współpracy polsko-prometejskiej. Trzeba przyznać, że informacje te trafiały do władz we właściwym momencie, gdyż w tym okresie rozważano ewentualną aktywizację ruchu prometejskiego¹². Należy przyjąć zatem, że najpierw powstała publikowana poniżej zwięzła, ale zawierająca dane najważniejszych obcych działaczy prometejskich notatka z 15 listopada 1939 roku¹³, następnie – referat uzupełniający zawierający listę polskich polityków, urzędników i wojskowych zaangażowanych (w sposób stały lub okazjonalny) w działalność prometejską z 1 grudnia i wreszcie opracowanie dotyczące strony finansowej ruchu prometejskiego z 12 lutego 1940 roku. Postulowana przez Charaszkiewicza aktywizacja współpracy polsko-prometejskiej z wy-

¹⁰ E. Charaszkiewicz, Ogólny raport o ostatnim okresie pracy Ekspozytury nr 2, 15 XII 1939 [w:] A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur, (oprac.), *Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiewicza*, op. cit, s. 153-157.

¹¹ Struktura, organizacja i główne kierunki działania Ekspozytury 2 Sztabu Głównego WP zostały przedstawione w pracy ppłk A. Wszendyrównego pt. Ekspozytura Nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego w latach 1929-1939: rozprawa doktorska, Akademia Podlaska. Wydział Humanistyczny. - Siedlce: Akademia Podlaska, 2010).

¹² M. Kornat, *Idea prometejska a polska polityka zagraniczna (1921-1939/1940)* [w:] *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918-1940)*, M. Kornat (red.), Warszawa 2012, s. 77-81; J. J. Bruski, *Londyn-Bukareszt-Stambuł. Przyczynek do działalności Włodzimierza Bączkowskiego w latach 1939-1940*, „Nowy Prometeusz” 2013, nr 5, s. 179-210.

¹³ Propozycje zawarte w tym dokumencie są zbieżne z tymi, które wysuwał Charaszkiewicz w niedatowanej notatce opublikowanej przez G. Mazura, można więc przypuszczać, że dokumenty te pochodzą z podobnego okresu (patrz: E. Charaszkiewicz, Notatki w sprawach dywersji i dalszej działalności prometejskiej, bd. [w:] A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur, (oprac.), *Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiewicza*, op. cit, s. 169-171).

korzystaniem brytyjskich środków finansowych nie doszła do skutku. Wynikało to zarówno z sytuacji międzynarodowej i wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej, a następnie utworzenia wspólnego frontu przez aliantów i ZSRR, jak i słabości strony polskiej, której brakowało możliwości podejmowania samodzielnych decyzji, środków, a także zainteresowania problemem ruchu prometejskiego. Kontakty te zostały utrzymane w następnych latach, ale można mówić jedynie o stanie wegetatywnym, a nie czynnej współpracy jak przed wybuchem II wojny światowej.

Maszynopis tekstu, podpisany i odręcznie datowany zachował się w zbiorach Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce. Dokument publikujemy w wersji integralnej. Uwspółcześiono jedynie pisownię, zachowując oryginalności stylu. Wszystkie ingerencje opracowującego zamieszczono w nawiasach kwadratowych. Podkreślenia stosowane przez Edmunda Charaszkiewicza i fragmenty zapisane rozstrzelonym drukiem w poniższym tekście podkreślono. Przypisy o charakterze biograficznym opracowano na podstawie literatury przedmiotu i archiwaliów. Ich objętość ograniczono do najważniejszych informacji umożliwiających właściwą identyfikację osoby, gdyż z reguły dotyczą postaci znanych i bardzo aktywnych w ruchu prometejskim. Jedynie w pojedynczych przypadkach nie udało się zidentyfikować osób wymienionych w tekście.

Dr Paweł Libera – historyk, adiunkt w Instytucie Historii PAN, pracownik naukowy w Archiwum Akt Nowych, zajmuje się dziejami dwudziestolecia międzywojennego, w tym ruchu prometejskiego oraz polskiej emigracji politycznej po 1945 r.

Mjr Edmund Charaszkiewicz, Zagadnienie prometejskie – notatka, 15 XI 1939.

ZAGADNIENIE PROMETEJSKIE – notatka

W bieżącej fazie rozwoju obecnej wojny niewątpliwie wyrównują się nasze podstawowe poglądy z Francją – zwłaszcza zaś z Anglią – na temat niebezpieczeństwa niemieckiego.

Inaczej przedstawia się sprawa w odniesieniu do zagadnienia rosyjskiego (dzisiaj sowieckiego).

Należy realnie stwierdzić, że w obecnym etapie wojny nasza postawa polityczna względem Sowietów nie pokrywa się zupełnie z poglądami politycznymi Francji; nieco inaczej przedstawia się aspekt rosyjski na odcinku polityki angielskiej, jakkolwiek bieżąca taktyka oficjalna angielska również nie harmonizuje się z naszymi tendencjami politycznymi.

Należy na wstępie poczynić zasadnicze stwierdzenie:

1) Kierownictwo polityczne współczesnego „demokratycznego frontu pokoju” leży w Anglii, jako mocarstwie, zagrożonym bezpośrednią ekspansją niemiecką i rosyjską na terenie kolonii, specjalnie zaś na Dalekim Wschodzie.

2) Ekspansja niemiecka i rosyjska na odcinku europejskim najbardziej bezpośrednio zagraża Polsce.

3) Jedynym realnym wyjściem dla zlikwidowania ekspansji niemieckiej jest gruntowne zrekonstruowanie Nowej Europy Środkowej (bez błędów polityki wersalskiej), dla likwidacji natomiast nacisku rosyjskiego – rozstrzygnięcie problemu europejskiego Wschodu przez powołanie do życia nowych organizmów państwowych w oparciu o elementy etniczne nierosyjskie, sięgające od Morza Bałtyckiego aż do Turkiestanu.

4) Fakt równoczesnego zaistnienia na ziemiach Rzeczypospolitej podwójnej okupacji niemiecko-rosyjskiej i przymierza niemiecko-rosyjskiego, wymierzonego przede wszystkim przeciwko Narodowi Polskiemu – zmusza Rząd Polski do ujęcia zagadnienia wyzwolenia Ziemi Polskich, jako problemu walki nie tylko z germanizmem w oparciu o ziemie etnicznie czysto polskie, ale również do ujmowania tej walki w szerokiej płaszczyźnie problemu Europy Wschodniej, gdzie na tym tle głębsza współpraca polsko-ukraińska staje się koniecznością i wysuwa się jako zagadnienie aktualne pierwszorzędnej wagi.

5) Polska w nowym układzie sił politycznych ze względu na swoje położenie geopolityczne, potencjał gospodarczy i wojskowy – wysuwa się na czołowe miejsce i z tego tytułu winna dążyć do reprezentowania swoistego suprematu politycznego. Polska ma wszelkie warunki ku temu, aby w nowym układzie jaki niewątpliwie stworzyć musi obecna wojna, reprezentować specyficzną rolę w Europie Wschodniej, polegającą na równoważeniu dynamizmów narodowych w oparciu o zasadę pełnego respektowania ich suwerenności w imię wspólnych interesów politycznych.

Wystarczy powołać się na fakt automatycznej likwidacji niezależności państw Bałtyckich z chwilą zniszczenia państwowości polskiej, który tę prawdę potwierdza.

Gdy się rozpatruje w tej płaszczyźnie ostateczne skutki dzisiejszej wojny – wysuwa się na czoło tzw. koncepcja prometejska – sprawa wyzwolenia ludów, uciśniętych przez Rosję.

Jakkolwiek koncepcja ta w obecnej fazie rozwoju polityki wojny jeszcze nie znajduje powszechnego zrozumienia i jakkolwiek można stwierdzić, że nie stanowi ona jeszcze realnych elementów politycznych, to jednak winna w ramach naszych wysiłków wyzwoleniczych być śmiało podjęta, tym bardziej, iż w gruncie rzeczy wszystkie zagadnienia i bliższe, i dalsze w trakcie odbywającej się drugiej wojny światowej mogą się zjawić na powierzchni w postaci dużych niespodzianek politycznych.

Mamy za sobą 20 letnią ciągłą współpracę z czynnikami politycznymi, reprezentującymi koncepcję prometejską.

Związani jesteśmy w tej dziedzinie z najbardziej wartościowymi przedstawicielami idei niepodległościowej – w znacznej mierze z nowatorami tego ruchu, oraz z przedstawicielami rządów niepodległościowych z okresu 1917-1921 r.

Czynna kolaboracja państwowych czynników polskich z narodami uciśnionymi, rozpoczęta na polu walk wyzwoleniczych w latach 1918-1921 (Umowa Warszawska Piłsudski – Petlura, uznanie rządów gruzińskiego, azerbejdżańskiego i Północnego Kaukazu, zwrócenie się Krymskiego rządu narodowego do Ligi Narodów w r. 1920 z prośbą o protektorat polski nad tym półwyspem, obecność w Warszawie oficjalnych delegacji kozackiej i tatarskiej) – przybrała ostateczną postać organizacyjną kontaktów politycznych Rządu Polskiego z Centrami Narodowymi już w roku 1922, kiedy pierwsi oficerowie kaukascy zostali przyjęci do Armii Polskiej.

Przyczyniliśmy się – jako jedyni kontrahenci polityczni – do rozwijania idei prometejskiej przez:

- 1/ Stworzenie licznych kadr wojskowych w naszej armii,
- 2/ Subsydowanie wszelkich poczynań propagandy niepodległościowej stałych czasopism około 20, ponadto kilkuset wydawnictw sporadycznych,
- 3/ Pomoc materialną i techniczną w zakresie kontaktowania się z krajem,
- 4/ Utrzymanie Rządów i Centrów narodowych na emigracji,
- 5/ Umożliwienie akcji dyplomatycznej na forum międzynarodowym,
- 6 / Stworzenie Instytutu Ukraińskiego w Warszawie, posiadającego wielki dorobek prac naukowych, politycznych, gospodarczych i kulturalnych,
- 7/ Stworzenie 4 klubów politycznych pod nazwą „Prometeusz” w Warszawie, Paryżu, Helsinkach i Charbinie.

Trzeba stwierdzić na podstawie meldunków naszych przyjaciół politycznych, że poszczególne zagadnienia frontu prometejskiego są obecnie badane przez fachowe czynniki francuskie (Oddział II), angielskie (Intelligence Service, Foreign Office), oraz tureckie.

Jest rzeczą konieczną, aby problem ten ze względu na naszą dotychczasową supremację polityczną był w tych samych kołach lansowany i reprezentowany przez nas i z naszej inicjatywy, a nie odwrotnie, tzn. ze strony francuskiej, angielskiej lub tureckiej.

Na pierwszy plan wysuwa się zagadnienie ukraińskie, które w ostatnich czasach we wszystkich ośrodkach politycznych ukraińskich przeszło znaczną ewolucję poglądów zarówno wskutek zneglizowania właściwych celów polityki niemieckiej, jak i w wyniku stałej eksterminacyjnej działalności sowieckiej.

Naszym właściwym partnerem politycznym na odcinku ukraińskim jest rząd UNR¹⁴ (Pelturowcy), współdziałający z nami w płaszczyźnie tez politycznych, jakie zawiera Umowa Warszawska z r. 1920.

¹⁴ UNR (Українська Народна Республіка) - Ukraińska Republika Ludowa (URL).

W chwili obecnej dyslokacja leaderów ukraińskich przedstawia się następująco:

I. Paryż – reprezentowany jest przez część rządu UNR w osobach:

1. Premier W[iaczesław] Prokopowicz¹⁵,
2. minister A[leksander] Szulgin¹⁶,
3. minister I[łarion] Kossenko¹⁷, ponadto do bardziej aktywnych należą:
4. generał A[leksander] Udowyczenko¹⁸,
5. ksiądz H[ilarion] Brendzan¹⁹,

II. Okupacja niemiecka w Polsce:

1. Prezydent A[ndrij] Lewicki²⁰,
2. minister R[oman] Smal-Stocki²¹,
3. generał W[ołodymyr] Salski²²,
4. prof. [Andrij] Jakowlew²³,

III. Bukareszt:

1. dr Trepko²⁴,
2. Herodot²⁵,
3. Plk. Perehiwski²⁶,

¹⁵ Wiaczesław Prokopowycz (1881-1942), premier URL (1920) i na uchodźstwie (1926-1939).

¹⁶ Ołeksandr Szulhyn (1889-1960), minister spraw zagranicznych URL na uchodźstwie (1926-1936, 1939-1940), przewodniczący Głównej Rady Emigracyjnej (1929-1939), redaktor naczelny pisma „Le Promethee”.

¹⁷ Iłarion Kosenko (1888-1950), w 1920 minister poczt i telegrafów w gabinecie W. Prokopowycza. Administrator tygodnika „Tryzub” (1925-1940).

¹⁸ Ołeksandr Udowyczenko (1887-1975), generał armii URL, po 1924 r. wyjechał do Francji, przewodniczący Towarzystwa b. Żołnierzy Armii URL (1927-1975).

¹⁹ Hilarion Brendzan (1888-1946), ks. prawosławny, po otrzymaniu święceń (1912), był m.in. kapelanem wojskowym, pracował w Wiedniu, a następnie jako kapelan i katecheta w Stanicy ukraińskiej pod Kaliszem i jako katecheta ukraińskiego gimnazjum w Równem, od 1933 we duszpasterz polonijny we Francji.

²⁰ Andrij Liwycki (1879-1954), prezydent URL na emigracji (1926-1954).

²¹ Roman Smal-Stocki (1893-1969), dyplomata URL, a następnie profesor Uniwersytetu Warszawskiego (1925-1939) i sekretarz Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie (od 1930) oraz wieloletni przewodniczący Klubu Prometeusz w Warszawie.

²² Wołodymyr Salski (1885-1940), generał URL, wiceprzewodniczący i przewodniczący Rady Głównej Ukraińskiego Komitetu Centralnego w Polsce, członek prezydium Głównej Rady Emigracyjnej w Paryżu, po 1924 r. minister spraw wojskowych URL, w 1927 utworzył zakonspirowany Sztab ministra spraw wojskowych URL w Warszawie.

²³ Andrij Jakowlew (1872-1955), prawnik, profesor Ukraińskiej Akademii w Podiebradach, dyrektor Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie.

²⁴ Wasyl Trepke, doktor nauk ekonomicznych (według innej wersji: prawnik), działacz ukraiński w Rumunii.

²⁵ Dmytro Iwaszyna (pseudonim Herodot) (1892-1975), działacz, pisarz i dziennikarz ukraiński, współpracownik „Tryzuba”, przebywał na emigracji w Rumunii.

²⁶ Ignatii Porochiowski, (1888-?), pułkownik, Sekretarz Głównej Rady Wojskowej w Europie.

IV. Praga czeska:

1. Min[ister] Maciejewicz²⁷,
2. prof. Sławiński²⁸,
3. pplk. Filonowicz²⁹,

V. Genewa:

1. Redaktor M[ychajło] Jeremijew³⁰,

Należało by również brać pod uwagę wybitniejszych polityków ukraińskich obywateli polskich, przebywających obecnie w Krakowie:

1. Profesor B[ohdan] Łepki³¹,
2. wicemarszałek W[asył] Mudryj³²,
3. red[aktor] D[mytro] Doncow³³,
4. red[aktor] I[wan] Kiedryn³⁴,

Drugim z kolei elementem politycznym jest Konfederacja Kaukaska, reprezentowana obecnie:

I. W Paryżu:

A. Ze strony gruzińskiej przez Rząd Narodowy Gruzjiński oraz Centrum Narodowe w osobach:

1. Prezydent N[oe] Żordania³⁵,
2. min[ister] E[ugeniusz] Gegeczkori³⁶,
3. min[inister] A[kaki] Czhenkeli³⁷,

²⁷ Kost' Maciejewicz (1873-1942), agronom, dyplomata URL (poseł w Rumunii), od 1923 r. Czechosłowacji, profesor Ukraińskiej Akademii w Podiebradach.

²⁸ Maksym Sławiński (1868-1945), dyplomata (m.in. poseł URL w Pradze), profesor w Ukraińskim Instytucie Pedagogicznym im. Dragomanowa w Pradze.

²⁹ Wasyl Filonowicz (1894-1987), plk i dyplomata URL (poseł w Gruzji), od 1923 r. w Czechosłowacji, wieloletni członek Głównej Rady Emigracyjnej.

³⁰ Mychajło Jeremijew (1889-1975), polityk, dyplomata URL i dziennikarz, założyciel i dyrektor prometejskiej agencji prasowej Ofinor w Genewie (1928-1940).

³¹ Bohdan Łepkyj (1872-1941), literaturoznawca, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, senator RP V kadencji.

³² Wasyl Mudryj (1893-1966), przewodniczący Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (1935-1939), poseł na sejm RP IV i V kadencji, wicemarszałek Sejmu (1938-1939).

³³ Dmytro Doncow (1883-1973), dziennikarz i działacz polityczny, twórca integralnego nacjonalizmu ukraińskiego.

³⁴ Iwan Kiedryn-Rudnycki (1896-1995), dziennikarz, wieloletni członek redakcji lwowskiego „Dila”.

³⁵ Noe Żordania (1868-1953), przewodniczący socjaldemokracji gruzińskiej i prezydent rządu gruzińskiego na emigracji.

³⁶ Eugeniusz Gegeczkori (1881-1954), jeden z liderów socjaldemokracji gruzińskiej i członek rządu gruzińskiego na emigracji, aktywny działacz ruchu prometejskiego.

³⁷ Akaki Czhenkeli (1874-1959), jeden z liderów socjaldemokracji gruzińskiej, aktywny działacz ruchu prometejskiego, członek Rady Konfederacji Kaukaskiej (1935-1939).

4. min[ister] Kandelaki³⁸,
5. A[leksander] Assatiani³⁹,
6. S[ardion] Menagari⁴⁰,

B. Ze strony azerbejdżańskiej przez członków Centrum Narodowego Azerbejdżańskiego w osobach:

1. dr Mir Jakub⁴¹,
2. Magieramow⁴²,
3. Alibekow⁴³,
4. Topczbaszy⁴⁴,

C. Górale Kaukasky reprezentowani są przez:

1. A[jtek] Namitoki⁴⁵,
2. gen. Ł[azar] Biczerałow⁴⁶,
3. gen. Kielecz-Girey⁴⁷,

Czynnik ormiański dotąd nie jest w orbicie Konfederacji Kaukaskiej ze względu na jego rusofilską i antyturecką postawę. Są jednak możliwości kooptacji Ormian do Konfederacji Kaukaskiej⁴⁸.

³⁸ Konstantyn Kandelaki (1883-1958), b. minister finansów, handlu i przemysłu Gruzji, działacz socjaldemokracji gruzińskiej, członek rządu gruzińskiego na emigracji.

³⁹ Aleksander Asatiani (1889-1953), działacz gruzińskiej partii narodowo-demokratycznej, okresowo współpracował z ruchem prometejskim.

⁴⁰ Sardion Menagari (Menagariszwili) (1895-lata 60 XX w.), członek socjaldemokracji gruzińskiej, działacz ruchu prometejskiego przez wiele lat odpowiadał za działalność wywiadowczą, członek Rady Konfederacji Kaukaskiej (1935-1939).

⁴¹ Mir Jakub Mechtjew (1891-1952), jeden z kierowników partii Ittichad, doradca azerbejdżańskiej delegacji na Konferencję Pokojową w 1919 r., członek Centrum Narodowego Azerbejdżańskiego i Rady Konfederacji Kaukaskiej (1935-1939).

⁴² Mamed Magieramow (1895-1982), członek azerbejdżańskiej delegacji na Konferencję Pokojową w 1919 r., działacz ruchu prometejskiego, członek Centrum Narodowego Azerbejdżańskiego i Rady Konfederacji Kaukaskiej (1935-1939).

⁴³ Abbas bek Atam-Alibekow (1895-1971), m.in. sekretarz delegacji azerbejdżańskiej na Konferencję Pokojową w 1919 r., działacz ruchu prometejskiego i członek Rady Konfederacji Kaukaskiej (1935-1939).

⁴⁴ Ali Akbar Topczybaszew (1896-1977), syn Ali Madrana Topczybaszewa, działacz ruchu prometejskiego.

⁴⁵ Ajtek Namitok (1892-1963), Czerkies, w 1919 członek kubańskiej delegacji na Konferencję Pokojową, członek ruchu prometejskiego i Rady Konfederacji Kaukaskiej (1938-1939).

⁴⁶ Łazar Biczerałow (1880-1952), Osetyniec, wojskowy rosyjski, na emigracji związał się z Ludową Partią Górali Kaukaskich, członek Rady Konfederacji Kaukaskiej (1938-1939).

⁴⁷ Sultan Kelecz-Girej (1880-1947), generał armii rosyjskiej, walczył w szeregach białych, od 1927 związał się ze zwolennikami niepodległości Kaukazu, był członkiem ruchu prometejskiego, Rady Konfederacji Kaukaskiej (1938-1939).

⁴⁸ Ormianie wstąpili do Konfederacji Kaukaskiej dopiero 28 maja 1940 roku w Paryżu.

II. W Stambule:

A. Centrum Narodowe Azerbejdżańskie reprezentowane jest przez:

1. Rasul Zade Emin Bey⁴⁹ (czasowo w Bukareszcie),
2. red[aktor] Mirza Bała⁵⁰,
3. red[aktor] Ali Azertekin⁵¹,
4. min[ister] W[!] Wekili⁵²,
5. dr Sułtanli⁵³,

B. Czynniki góralskie reprezentowane jest przez Said Bey Szamila⁵⁴, wnuka wielkiego Imama⁵⁵, bojownika o wolność Kaukazu lat 1820-1864.

III. Na terenie okupacji niemieckiej:

A. Gruzini:

1. Prezes K[onrad] Imnadze⁵⁶,
2. dr Nakaszycze⁵⁷,

B. Azerbejdżanie:

1. Rasul zade (brat Emin Beya)⁵⁸,

C. Górale:

1. red[aktor] Barasbi Baytugan⁵⁹,
2. Inż. B[alo] Biłłati⁶⁰,

⁴⁹ Mamed Emin Rasulzade (1884-1955), wieloletni przewodniczący azerbejdżańskiej partii Mussawat i Azerbejdżańskiego Centrum narodowego, działacz ruchu prometejskiego i członek Rady Konfederacji Kaukaskiej (1935-1939).

⁵⁰ Mirza Bała Mamedzade (1898-1959), publicysta i dziennikarz, członek partii Mussawat.

⁵¹ Ali Azertekin, działacz polityczny azerbejdżański, członek i sekretarz Dywanu, wieloletni członek zarządu Klubu Prometeusz w Warszawie.

⁵² Właściwie: Mustafa bek Wekilli (1896-1965), azerbejdżanin, członek partii Mussawat, działacz ruchu prometejskiego.

⁵³ Właściwie: Sułtan-zade Chosrow bek (1879-1947), członek rządu Republiki Azerbejdżanu, na emigracji znajdował się w opozycji do ruchu prometejskiego.

⁵⁴ Mohamed Said Szamil (1901-1981), Awar, wnuk imama Szamila, przewodniczący Ludowej Partii Górali Kaukaskich, okresowo współpracował z ruchem prometejskim.

⁵⁵ Imam Szamil (1798-1871), Awar, duchowny i zwierzchnik Imamaty Kaukaskiego, przywódca antyrosyjskiego powstania Górali Kaukaskich w latach 1834-1859.

⁵⁶ Konrad Imnadze (1890-1957), członek zarządu Klubu Prometeusz w Warszawie (od 1933), przez wiele lat był aktywnym działaczem emigracji gruzińskiej w Polsce.

⁵⁷ Jerzy Nakaszycze (1894-1990), pracownik naukowy Instytutu Wschodniego w Warszawie, członek Komisji Rewizyjnej, a od 1936 wiceprezes Klubu Prometeusz w Warszawie.

⁵⁸ Mamed Ali bej Rasulzade (1882-1982), współtwórca partii Mussawat, brat Mameda Emina Rasulzade.

⁵⁹ Barasbi Baytugan (1899-1986), Osetyniec, pułkownik kozackiego wojska terskiego, działacz Ludowej Partii Górali Kaukaskich i ruchu prometejskiego.

⁶⁰ Biłłati Bało (1900-1971), Osetyniec, działacz Ludowej Partii Górali Kaukaskich i ruchu prometejskiego, od 1930 r. przebywał w Warszawie.

IV. W Teheranie:

A. Azerbejdżanie:

1. Nuchulla Achunduff,
2. Kiasim Zade⁶¹,

B. Górale:

1. Kunduch Aytek⁶²,

V. W Rzymie:

A. Górale:

1. Inż[ynier] Mírza bek Kułłati⁶³,

Trzecim elementem politycznym jest tzw. grupa turko-tatarska, reprezentowana przez 3 zadadnicze grupy narodowe:

- A. Turkiestan,
- B. Krym,
- C. Idel Ural (Tatarzy Nadwołżańscy i Uralscy),

Grupa turkiestańska skoncentrowana jest w tej chwili obecnie na terenie Turcji, gdzie posiada około 35 aktywnych członków, przeważnie absolwentów szkół wyższych. Wśród nich najbardziej się wyróżniają:

1. Medźdetin⁶⁴,
2. dr Ischak Ogłu⁶⁵,
3. dr Tahir-Shakir⁶⁶,

Duchowym wodzem, a przy tym osobą najbardziej czynną i politycznie najbardziej wyrobioną – o mentalności prawie europejskiej – jest Mustafa Czokaj-Ogły⁶⁷,

⁶¹ Zachid Kasim, Turkiestańczyk. W 1936 r. ukończył studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Jenie i wyjechał do Turcji, gdzie był członkiem tamtejszej organizacji turkiestańskiej.

⁶² Kunduch Zade Ajtek, Osetyniec. Od 1928 r. przebywał w Polsce, miał studiować na Wydziale Chemicznym Politechniki Warszawskiej, a następnie został wyznaczony przedstawicielem Partii Ludowej Górali Kaukazu Północnego w Persji.

⁶³ Mirzabek Kułłati, Góral Kaukaski, był członkiem Partii Ludowej Górali Kaukazu Północnego, przebywał na emigracji w Czechosłowacji, a następnie został wyznaczony na stałego przedstawiciela tej partii w Rzymie.

⁶⁴ Delil Meddzeddin, działacz Turkiestańskiego Zjednoczenia Narodowego, od 1933 przedstawiciel organizacji turkiestańskiej w Afganistanie, następnie przebywał krótko w Indiach i w Turcji.

⁶⁵ Abdul Wachchab Ischak-Ogły, Turkiestańczyk. Studiował na Uniwersytecie w Heidelbergu, a według innych danych w Szkole Nauk Politycznych w Berlinie. Po ukończeniu studiów wyjechał do Turcji i brał udział w pracach tamtejszych organizacjach zrzeszających turkiestańskich emigrantów.

⁶⁶ Tachir Szakir – Ogły (1904-?), Turkiestańczyk (Uzbek). Studiował w Niemczech, a następnie wyjechał do Turcji, gdzie blisko współpracował z Mustafą Czokajewem i pełnił funkcję redaktora odpowiedzialnego pisma „Jasz Turkiestan”.

⁶⁷ Mustafa Czokaj Ogły (1890-1941), Kazach, od 1921 na emigracji, członek i przewodniczący Turkiestańskiego Narodowego Zjednoczenia, wieloletni działacz ruchu prometejskiego.

przebywający obecnie w Paryżu. Poza tym wybitnym leaderem turkiestańskim jest Osman Hodża⁶⁸, który za naszą wiedzą i poparciem bezpośrednio przed wojną wyjechał przez Iran do Afganistanu dla pracy niepodległościowej.

Grupie Krymskiej przewodzi niepodzielnie dr Dżafer Seydamet⁶⁹ mający głębokie wpływy na masy tatarskie w kraju, jak i w Turcji oraz Dobrudży.

Dżafer Seydamet posiada ponadto cenne stosunki polityczne w aktywnych sferach tureckich. Bazą Seydameta jest Stambuł. Wybitniejszym jego współpracownikiem na terenie Rumunii (Constanța) jest adwokat Mustegib Fasil.

Idel – Ural reprezentuje Ayas Ischaki⁷⁰, znakomity pisarz tatarski, politycznie może najmniej wyrobiony wśród grupy tatarskiej, cieszący się jednak dużym autorytetem wśród Tatarów Idel-Uralskich. Ostatnio przebywał na Dalekim Wschodzie (1933-1934), gdzie posiada duży wpływ i stosunki wśród emigracji tatarskiej. Bawi obecnie w Stambule.

Do wykorzystania jest na odcinku idel-uralskim grupa baszkirska, w tej chwili będąca poza zasięgiem naszych kontaktów. Grupę tę reprezentuje dr Zaki Walidi⁷¹, przebywający w Stambule.

W dzisiejszej sytuacji politycznej Turcji, pozostającej w orbicie wpływów angielsko-francuskich, a zagrożonej przez ekspansję sowiecką – posiadanie licznej i wybitnej grupy turko-tatarskiej, ma szczególne znaczenie. Mam wiadomość, że strona turecka, która dotychczas ze względów politycznych zajmowała stanowisko powściągliwe – w chwili obecnej ustosunkowuje się b[ardzo] przychylnie do współdziałania polsko-prometejskiego.

Szczególny nacisk należy położyć na odcinek turkiestański w zakresie propagandy na Bliskim Wschodzie dla szachowania antyangielskiej agresji sowieckiej w kierunku na Indie.

Na osobną uwagę zasługuje odcinek kozacki, ważny szczególnie ze względu na możliwości dywersyjne.

Jest on reprezentowany przez kilka grup, z których najpoważniejszą pod względem politycznym jest grupa atamana Biłego⁷², przebywającego obecnie w Paryżu,

Piątym z kolei kontrahentem politycznym jest ośrodek w Helsinkach, skupiający przedstawicieli 3 ludów fińskich:

⁶⁸ Osman Chodża (1890-?), rewolucjonista młodobucharski i działacz niepodległościowy turkiestański, okresowo współpracujący z ruchem prometejskim.

⁶⁹ Dżafer Seydamet (1889-1960), działacz niepodległościowy Tatarów Krymskich, działacz ruchu prometejskiego.

⁷⁰ Ajas Ischaki (1878-1954), pisarz i dziennikarz, od 1928 przewodniczący Centralnego Komitetu Niepodległości Idel-Uralu, działacz ruchu prometejskiego.

⁷¹ Achmed Zaki Walidi (1890-1970), przedstawiciel baszkirskiego ruchu niepodległościowego, okresowo współpracował z ruchem prometejskim.

⁷² Ihnat Biłyj (1887-1973), kozak kubański, działacz ruchu wolnokozackiego, okresowo współpracował z ruchem prometejskim.

1. Karelczyków,
2. Ingrów,
3. Zyryanów w osobach Olleza Meszega⁷³.

Odcinek ten posiada kontakty ze sferami rządowymi w Finlandii. W dzisiejszej sytuacji politycznej posiada pierwszorzędne znaczenie.

Wszystki wyżej wymienione ośrodki prometejskie znajdowały się w wyłącznym kontakcie organizacyjnym z nami i tylko przez nas były subsydiowane i to bez przerwy aż do wybuchu obecnej wojny.

Budżetowanie akcji prometejskiej osiągnęło najwyższe nasilenie w r. 1931, po czym następowało stałe obniżanie dotacji i to w tak dotkliwy sposób, że w ostatniej fazie współpracy – I półrocze 1939 r. spadło do sumy 70.000 zł miesięcznie, co stanowiło w stosunku do przeciętnej miesięcznej z okresu „prosperity” obniżkę ponad 60 %.

Zważywszy,

1. że obecnie nie dysponujemy w ramach budżetu państwowego dostatecznymi możliwościami finansowymi na kontynuowanie szerokiej akcji prometejskiej,

2. że obecna sytuacja polityczna jeszcze nie sprzyja jawnemu wyeksponowaniu na zewnątrz tej akcji,

3. że problem ten winien być potraktowany w całości, tzn. winien obejmować zagadnienie basenu bałtyckiego i czarnomorskiego, jako wiążące się ogniwa polityczne,

4. że w dziedzinie wzajemnie zbieżnych zagadnień politycznych frontu prometejskiego powinny już teraz być przepracowane wspólnie tezy polityczne (układy wzajemne) w dziedzinie zewnętrznej akcji niepodległościowej – wspólne metody działania (akcja propagandowa), w dziedzinie walki – łączność z krajem i organizacja w terenie,

5. że prymat w tych sprawach winien być za wszelką cenę utrzymany w naszej dyspozycji politycznej,

6. że w sferach angielskich można znaleźć autorytatywne ośrodki, które niewątpliwie zgodzą się na finansowanie tej akcji w płaszczyźnie naszego kierownictwa zakulisowego, stawiam następujące wnioski zasadnicze:

a) ustalenie dyspozycyjnego ośrodka kierowniczego i decydującego w Rządzie, któremu całość zagadnienia winna być pod każdym względem podporządkowana,

b) zorganizowanie spośród polskich znawców i ideologów tej koncepcji osobnej grupy, która objęłaby praktyczne prowadzenie tej akcji (instrument polityczny Rządu),

⁷³ Prawdopodobnie: Ignat Moszegow (1880-1965), przedstawiciel ludu ugrofińskiego Komi, przebywał na emigracji w Finlandii, członek Klubu Prometeusz w Helsinkach.

c/ natychmiastowe wydelegowanie 2 osób (trzecia już jest w Londynie – redaktor Bączkowski Włodzimierz⁷⁴) dla właściwego nawiązania kontaktu ze sferami angielskimi celem zdobycia środków finansowych na ten cel oraz, dla ustalenia zakulisowej współpracy z odnośnymi czynnikami angielskimi.

W zakresie wyboru odpowiednich ludzi dla pracy powyższej winna być przestrzegana zasada jak największej fachowości w zakresie znajomości problemu i wiary w jego polityczną potrzebę i realność wykonania.

Ponieważ w całości zagadnienia muszą być przeprowadzone zasadnicze zmiany w metodach działania, a przede wszystkim musi być zorganizowana łączność z Krajem i łączność w terenie – sprawa winna być traktowana jako bardzo pilna i wymagająca natychmiastowych rozstrzygnięć.

Paryż

15 XI [19]39.

Instytut Józefa Piłsudskiego w Nowym Yorku, Archiwum Edmunda Charaszkiewicza, sygn. 1. Oryginał, maszynopis.

⁷⁴ Włodzimierz Bączkowski (1905-2000), publicysta i działacz prometejski. M.in. twórca Orientalistycznego Koła Młodych (1928), redaktor „Wschodu” (1930-1939), założyciel i redaktor „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego” (1932-1938) oraz „Myśli Polskiej” (1935-1939).